

ТИПОЛОГІЯ МОРФОЛОГО-СИНТАКСИЧНИХ ЗАСОБІВ РЕПРЕЗЕНТАЦІЇ АВТОРСЬКОЇ ОЦІНКИ В ЕПІСТОЛЯРНМУ ТЕКСТІ (на матеріалі епістолярію Ольги Кобилянської)

Алла Агафонова Типологія морфолого-синтаксичних засобів репрезентації авторської оцінки в епістолярному тексті (на матеріалі епістолярію Ольги Кобилянської).

У статті з'ясується суть категорії оцінки та засоби її реалізації в епістолярному тексті. Зокрема, встановлено морфолого-синтаксичні засоби репрезентації авторської оцінки в епістолярії О. Кобилянської. Звернено увагу насамперед на функціонування оцінних іменників, прикметників та дієприкметників, встановлено способи передачі оцінних суджень дієслівними та прислівниковими лексемами. Серед синтаксичних засобів розглядаються різні типи оцінних конструкцій за метою висловлювання.

Ключові слова: оцінка, авторська оцінка, суб'єктивна оцінка, оцінні слова, емоційно-оцінні синтаксичні конструкції.

Алла Агафонова. Типология морфолого-синтаксических средств репрезентации авторской оценки в эпистолярном тексте (на материале эпистолярия Ольги Кобилянской).

В статье выясняется сущность категории оценки и описываются средства её реализации в эпистолярном тексте. В частности, установлено морфолого-синтаксические средства репрезентации авторской оценки в эпистолярии О. Кобилянкой. Особое внимание обращено на функционирование оценочных существительных, прилагательных и причастий, определены способы передачи оценочных суждений глагольными и наречными лексемами. Среди синтаксических средств анализируются различные типы оценочных конструкций по цели высказывания.

Ключевые слова: оценка, авторская оценка, субъективная оценка, оценочные слова, эмоционально-оценочные синтаксические конструкции.

Alla Agafonova. Tipologiya of morfologo-sintaksicheskikh sredstv reprezentacii avtorskoj ocenki in epistolary text (on to materiale epistolaryiy Olga Kobilyanska).

In the article essence of category of estimation and facilities of its realization turns out in epistolary text. In particular, it is set morfologo-syntactic facilities of reprezentacii of author estimation in epistolaryii of O. Kobilyanskoy. Appeal attention above all things on functioning of evaluation nouns, adjectives and participles, the methods of transmission of evaluation judgements are set by verbal and adverbial lexemes. Among syntactic facilities the different types of evaluation constructions are examined after the purpose of utterance.

Key words: estimation, author estimation, subjective estimation, evaluation words, emotionally evaluation syntactic constructions.

Провідною тенденцією розвитку сучасної лінгвістики є дослідження механізму функціонування мовних одиниць з урахуванням їх структурно-семантичних та комунікативно-прагматичних особливостей (В. Адмоні, О. Бондарко, В. Гак, Є. Гулига, А. Загнітко, Г. Золотова, М. Кожина, Т. Маркелова, Н. Разінкіна, О. Тараненко, Н. Шведова, Д. Шмельов та ін.). Функціональний підхід дозволяє дослідити оцінні відношення в новому ракурсі з урахуванням складових частин ієрархічної структури функціонально-семантичної категорії оцінки, а також різнорівневих засобів вираження оцінності. Значний інтерес до оцінності в комунікації, підсилений антропоцентричним характером сучасних мовознавчих студій, дозволяє розкрити когнітивні механізми і мовні особливості процесу оцінювання.

Лінгвістичні розвідки вітчизняних та зарубіжних мовознавців були спрямовані на різнобічне вивчення аспектів оцінки та оцінного значення: оцінної модальності та логіки оцінок (Н. Арутюнова, О. Вольф, О. Івін, М. Ляпон та ін.); функціональної природи оцінки та її функцій у структурі висловлення та цілого тексту (О. Вольф, В. Гак, С. Дорда, І. Рахманова та ін.); семантико-прагматичних особливостей реалізації оцінного значення (Н. Арутюнова, Т. Космеда, Т. Маркелова, З. Фоміна та ін.); оцінки як типу мовного значення та співвідношення емоційного й оцінного компонентів у структурі значення (І. Арнольд, І. Стернін, В. Телія, В. Шаховський та ін.); мовних засобів вираження оцінки (Н. Бойченко, Т. Вендіна, Б. Коваленко, Н. Падич та ін.). Проте, незважаючи на пильну увагу до оцінки як мовної категорії та докладність опису оцінного значення, з позицій сучасних завдань лінгвістичного аналізу ці проблеми остаточно не вивчені. Так, у лінгвістичній літературі не знаходимо вичерпного розв'язання питань, пов'язаних із визначенням структури оцінки, із загальною систематизацією оцінних засобів, з особливостями функціонування мовних одиниць з

оцінною семантикою в текстах певного функціонального призначення, що є актуальним для сучасного мовознавства з його тенденцією до створення цілісної системи „активної лінгвістики”, яка передбачає вивчення використання мовних засобів з комунікативною метою.

Найбільшу увагу дослідники зосереджували на аналізі оцінних засобів у текстах художнього стилю (Т. Космеда, С. Кривонос, О. Островська, У. Соловій та ін.). Окремі праці присвячені дослідженню засобів вираження оцінки в публіцистичних текстах (Б. Коваленко, Г. Мінчак, С. Равлюк та ін.); проблема аналізу оцінних засобів у текстах епістолярного стилю залишалася поза увагою науковців. Відсутність спеціального дослідження та важливість розгляду зазначених проблем для з'ясування мовної специфіки текстів епістолярію у системі функціональних стилів сучасної української мови визначають **актуальність нашого дослідження**.

Різні частини мови можуть створювати різний стилістичний колорит мовлення, який здебільшого є дуже витончений і на перший погляд мало помітний. Зрозуміло, що навіть у відмінних за стилістичними настановами контекстах вживаються всі частини мови і вибір їх зумовлюється логіко-семантичними обставинами мовлення. Тому частини мови, перебуваючи у певному взаємозв'язку, виконують насамперед комунікативну функцію. Але з погляду виражальних можливостей вони небайдужі і до стилістичного спрямування тексту, бо кожна з них більшою чи меншою мірою стилістично осмислена.

Так, у праці „Сучасна українська літературна мова. Стилїстика” за ред. І. К. Білодіда зазначається, що стилістичні функції частин мови впливають як із самої значеннєвої природи кожної з частин мови, своєрідної та відмінної від інших, так і з способів їх використання у відповідному контексті [3, с. 244]. Найбільш яскраво виявляються стилістичні властивості частин мови в епістолярних текстах, різними за жанровою приналежністю.

Навіть попередня порівняльна характеристика частин мови показує, що дієслова, наприклад, яскравіше передають динамічні картини реальної дійсності, іменники увиразнюють самі явища, а прикметники наголошують на якісній характеристиці цих явищ [3, с. 244].

Традиційною є думка про те, що на іменниковій основі творяться тексти розповідного та описового типу, зокрема ділового і наукового змісту [3, с. 245]. За допомогою іменникових форм (особливо абстрактних та суто номінативних іменників), ужитих без спеціального забарвлення чи увиразнення, читач дістає належну інформацію про певні явища, події, факти й інші реалії. Проте іменники, хоч і є насамперед статичними назвами, також можуть „вигравати”, якщо вони потрапляють у певні контексти. З стилістичного погляду іменники характеризуються тим, що вони формують основу так званих називних чи співвідносних з ними речень і творять статичні описи. В такий спосіб виникає мовний лаконізм, що задовольняє певні мовностильові чи жанрові вимоги.

Іноді створюється така контекстуальна ситуація, що іменник стає лише стрижнем чи домінантною основою, на якій будується виразний опис: *Тепер мене до екстазу можуть довести лише книжка і кінь, усе, що завгодно, тільки не чоловік, і цим я дуже пишаюся* (17 червня [1886], ввечері) (8, с. 126). Прийом так званого нанизування іменників створює ефект „вирваності” певних реалій з оточуючої дійсності: *У голові в мене зринає все впереміш: Зеглер, Геньо, гроші, сідло, Лессінг, Лаокон, клопіт, зневага, палка любов...* (10 червня [1885], ввечері) (8, с. 100).

Іменникові побудови стають виразнішими та набувають більше художніх ознак, виступаючи у контрастних позиціях до побудов дієслівних. Створюється своєрідне зіставлення різнорідних лексико-граматичних складників, що підтримує художнє напруження контексту *Яка радість, татко геть розчулився, мамка з радіщів і зворушення не може говорити, ми з Генею ходимо і сяємо* (4 січня [18]85) (8, с. 79).

Відтінок пафосності вносять у структуру речення віддієслівні іменники: *Я дивлюся на нього з гордістю і захватом* (6, Святвечір, [18]85, січень) (8, с. 79). Таким чином, стилістично-виражальні можливості іменників розкриваються у текстах, побудованих або на іменниковій основі (нанизування іменників), або на протиставленні, зіткненні іменникових і дієслівних конструкцій.

Прикметники і дієприкметники окреслюють і увиразнюють ознаки предметів, явищ, понять, які стають більш чіткими і дохідливими для мовця. Часто вони конкретизують найрізноманітніші найменування реалій [3, с. 250]. Проте стилістична функція прикметника полягає не тільки у прямому називанні ознаки, а й у переносній, метафоричній характеристиці явищ чи предметів, виражених іменниками.

Найбільше позначився на художньому осмисленні прикметників процес їх метафоризації. Особливо чутливі до цього якісні прикметники, які виявляють велику функціональну активність та

створюють витончені та художньо-яскраві видозміни у своїх стилістичних якостях: *Дуже гарна, добра, пухата дитина, яка мусить ковтати беладонну, щоб мати чорні очі* (1 січня, 1884. Кімполунг, увечері) (8, с. 24); *В „господарюванні” я зовсім нікчемна і ще нічого не навчилася* (14 січня, 1884) (8, с. 26); *Дядько казав, що він вродливий, високий, дужий чоловік* (2 червня [1884], ввечері. Кімполунг) (8, с. 24).

Як показує мовний матеріал, майже кожний прикметник з найрізноманітнішою семантикою може виступати у функції оцінного епітета, якщо він потрапляє у відповідне контекстуальне оточення. Наприклад: *Його біле чоло з мекістофельськими бровами під каштановим чубом ніколи не здавалося мені таким гарним* (18 липня, 1886) (8, с. 127). Відносні прикметники, вжиті у переносному значенні, здебільшого стають сталими оцінними конструкціями розмовного мовлення, фразеологізуються: *Можна все забути, я знаю, але куди поїдеш? Таке в мене собаче щастя* (6 червня 1888) (8, с. 167).

Зіставлення прикметників, які виступають у функції однорідних членів речення, також є одним із авторських оцінних засобів увиразнення. Нагромадження прикметникових означень привертає увагу читача і сприяє їх оцінній епітизації: *Обличчя моє таке хude, маленьке, вузьке, жовтуватобліде, під очима завше залягають темні синці, і самі очі сумні...* (23 березня [1885]) (8, с. 90).

Якісний оцінний прикметник у ролі іменної частини складеного присудка може пояснюватись підрядною причинною частиною: *Я була нещасна, бо не могла нічого читати* (30 січня [1885], ввечері) (8, с. 83).

Прислівники *надто, цілком* передають вищу міру якості прикметників і несуть своєрідне стилістичне навантаження.

Наприклад: *Це мене довго мучило й не сходило мені з думки, аж поки поступово все вляглося, і тепер я цілком байдужа до Геня* (11 січня, [18]85) (8, с. 81); *Ох, коли ж не можу, бо я надто самотня!* (11 березня [1885], ввечері) (8, с. 89).

Отже, прикметники часто є художніми означеннями щодо описуваних явищ. Виразальні властивості прикметників збільшуються при синонімічному їх зіставленні.

Дієслова у їх взаєминах з іменниками організовують виклад думок, пов'язаних з діяльністю людини, з різноманітними процесами тощо. Розгортання понять, що стають у центрі уваги мовця, виявляється саме в дієслівності [4, с. 248]. Але дієслова можуть не тільки називати життєві процеси, а й зображати їх. Якщо іменниковість створює ефект мовної статичності, то дієслівність забезпечує динамічне розгортання дії.

Стилістична вправність мовця при оцінному зображенні активно діючих осіб та відповідних обставин полягає насамперед у виборі дієслівних категорій, вмотивованому пов'язуванні їх з іншими мовними категоріями та стилістично спрямованому зіставленні їх у контексті.

Наприклад: *Я уявила собі, що ми з Геньом, зовсім самі, пішли на прогулянку і я йому сказала, – о, як часто я справді думала і прагнула сказати йому це, – що дуже хотіла б, щоб він побачив засніжені гори... Так, я завше хотіла цього, коли самотою виходила взимку на прогулянку, а ще хотіла сказати, як я тужу за розмовою і розвагами з освіченими людьми, а часом і за розмовою з ним... Усе я хотіла сказати йому: і як часто моє серце огортає сум, і як ніхто мене не розуміє... Потім уявила собі, як десь довідалася, що Геньо мене любить, але не може одружитись зі мною, бо я не маю грошей...* (23 березня [1885]) (8, с. 91).

Ефект напруженості оповіді створює накопичення дієслів у ролі присудків складного речення: *У великодній вівторок мамця також поїхала в Димку, отже, я лишилась сама на господарстві і маю дуже багато роботи в хаті й на кухні; Г[енця] не може мені допомогти, вона хвора, чіпляється до мене, дратується, та я не хочу нічого писати про це. Навіщо?* (12 квітня, 1885 року, після обіду) (8, с. 93).

Метафоризуючись, дієслова часто посилюють цим свої динамічні властивості й використовуються як художньо-образний оцінний засіб. Гнучкі та оригінальні метафори такого типу збагачують, увиразнюють, роблять своєрідною мову автора епістолярного тексту, пор.: *Юлько мучить мене своєю любов'ю до Олі, нарікає, що вона не хоче йти за нього, голосно скаржиться, а я собі мовчу. Часом з мене рветься крик, та, досявши уст, раптом німіє* (11 березня [1885], ввечері) (8, с. 90).

Прислівники характеризуються значною семантико-стилістичною гнучкістю, активним функціонуванням в галузі стилістичних явищ та здатністю збагачувати виразові засоби мови. Виконуючи в процесі мовлення свої власні семантико-стилістичні функції, вони разом з тим значною

мірою розвивають певні якості інших слів, словосполучень та речень, вносять нові відтінкові елементи, увиразнюють їх функціональні можливості.

Прислівники виявляються свої стилістичні функції насамперед у тому, що служать своєрідними означеннями до прикметників, дієслів та інших прислівників. Прилягаючи до інших слів, вони конкретизують їх значення, диференціюють, вказують на певні деталі, виділяють окреме із загального тощо. Разом з тим прислівники ще й підсилюють назви ознак, уточнюють, підкреслюють, перетворюють їх на експресивні факти мовлення. При дієсловах вони посилюють вираження певної акції, діяльності, а при прикметниках створюють відтінок епітетного типу, виносячи іноді на поверхню їх метафоризовані ознаки, як-от: *А я так **твердо й щиро** вірила, що побачу їх! Аж **страшно*** (23 березня [1885]) (8, с. 91).

Виступаючи у функції означень до прикметників чи інших прислівників, прислівники підкреслюють, увиразнюють ступінь ознаки, пор.: *Воно, звичайно, не можна думати **ані надто добре, ані надто зле*** (11 січня [18]85) (8, с. 81).

Увиразнює значення авторської оцінної семантики повтор прислівників міри і ступеня, особливо коли кожен з повторюваних прислівників відноситься до інших дієслів: *Він [Макс] мене **дуже, дуже** любить, а я ним **дуже** пишаюся* (4 січня [18]85) (8, с. 78).

Частки привертають до себе увагу як активні стилістично осмислені чинники. Вони є носіями цілого семантико-стилістичного комплексу, з якого різні контекстуальні одиниці черпають те чи інше забарвлення. За допомогою часток знаходять своє вираження досить складні та своєрідні моменти висловлення. Ці одиниці здатні реалізувати всю гаму емоційно-оцінних та суб'єктивних модальних значень з високим ступенем експресії – схвалення, несхвалення, обурення, злості, іронії, незадоволення, погрози, розгубленості, сумніву, недовір'я тощо.

Заперечна частка *не* організовує навколо себе своєрідну стилістичну фігуру, якщо вона створює ефект не заперечного змісту, а навпаки, особливо інтенсивного ствердження. Одночасно виникають ще й інші експресивні якості, що вказують на стверджувальне підкреслення висловленої думки, пор.: *Я не знаю... ні, знаю: він не любить мене, але відчуває до мене якусь особливу, глибоку повагу... Тепер він уже не скоро прийде...* (24, німецький Святвечір) (8, с. 156).

Частки *аж, навіть* посилюють вираження дії або якості, вказує на вищу міру чи кількість ознак. Хоч за своїми функціями вони співвідносяться з такими прислівниками, як *саме, дуже* і под., проте є яскравою формою емоційного вираження. Ці частки надають слову чи навіть реченню певного колориту, пор.: *Мені **аж** гаряче стає від обурення, коли я згадую про той вечір* (21 лютого, 1885) (8, с. 85); *Хвилинами я його [Геня] **ненавиджу, навіть** зневажаю* (23 березня [1885]) (8, с. 91).

Вигуки виявлені досить рельєфно серед інших мовних категорій як своєю формою, так і стилістичною вагою. Вигуки часто вживаються не тільки з конкретним осмисленням, а й мають узагальнене значення, зокрема виступають у вигляді своєрідних примовок, для римованого узгодження певних одиниць, у вигляді елементів прислів'я, для створення властивого поетичному чи розмовному вислову інтонавання тощо.

Вигуки є важливими показниками мовлення підвищеної емоційності, зокрема вони використовуються як форми вираження почуттів – жалю, докору, радості, задоволення, ненависті, страху і под. *Ох, Макс такий розумний і гарний* (6, Святвечір, [1885], січень) (8, с. 79); *Пхе, яка я негарна!* (23 березня [1885]) (8, с. 90).

Як засіб відтворення народно-розмовних інтонацій, вигуки найчастіше пов'язані із національною специфікою мови. Вони вносять в епістолярний текст колорит поетичності або розмовності народного мовлення: *Ет, досить, що про це знають Юлько й Генця...* (11 січня, [18]85) (8, с. 81).

Синтаксичні структури з погляду стилістичного осмислення відзначаються великою різноманітністю. Великої ваги набуває саме синтаксична організація мовлення, за допомогою якої оформляються найрізноманітніші стилістичні колорити. О. О. Потебня влучно зауважив: „Елементарна поетичність мови, тобто образність окремих слів і постійних сполучень, хоч би яка була вона помітна, незначна порівняно зі здатністю мов створювати образи із сполучення слів, все однообразних чи безобразних” [2, с. 104].

Аналіз інтонованих синтаксичних одиниць, обмежений завданнями логіко-інтелектуальних настанов мовлення, розрізняє розповідні, питальні й окличні речення. У писемній мові ці форми інтонації фіксуються знаками крапки, питання і оклику. Стилістично ж зорієнтований аналіз модальних різновидів речень не може не враховувати численних і тонких відтінків, зокрема модально-експресивного типу, що ними обростають ці види конструкцій. Інтонація – специфічна категорія в

системі мовлення, яка надбудовується над лексичними та граматичними засобами й не дорівнюється до них. Її виражальна цінність визначається завданням підсилити й зміцнити стилістичні якості мовлення. Інтонація синтаксичних одиниць багатофункціональна, вона тонко диференційована як своєю формою, так і значенням. Обминаючи індивідуальні та суб'єктивні моменти інтонації слід зосередити увагу на суспільно осмислених та належно семантизованих явищах, зокрема таких, що використовуються в сферах стилістично забарвленого мовлення.

Отже, привертає увагу розгалужена система стилістично осмислених численних інтонаційних конструкцій, широко вживаних у практиці сучасного мовлення, які вимагають не лише вивчення, а й належного вправного застосування поряд з усіма іншими засобами збагачення складної мовностилістичної побудови.

Чітко виражена питальна інтонація в реченні не обов'язково означає питальність, що вимагає відповіді. Якщо в питальній інтонації звучить відтінок, який підсилює, зміцнює твердження, то таке питальне речення є своєрідною формою виразної мови, стилістичним прийомом. Наприклад: *Мені хочеться шаленіти, а я мушу бути покірлива, мов ягня... Боже, чи цій вічній одноманітності ніколи не буде кінець?* (16 березня, [1]888) (8, с. 159).

Сумнів, безпорадний стан людини, розпач, хвилювання, непевність у своїх силах знаходять свій вияв через інтонаційну форму питального типу: *У що мені вірити? У чоловічу вірність, у чоловіче слово чи в Божу волю і долю, яку посилає небо?* (23 березня [1885], ввечері) (8, с. 90); *Що важче: витривалість у нещасті, в стражданні і т.д., чи витривалість над книжкою?* (11 березня [1885], ввечері) (8, с. 96).

За допомогою питальних конструкцій автор передає острах і стан тривоги, здивування, вразливість, прагнення до чогось.

Повтори компонентів питальних структур вносять у зміст відтінок безвиході: *Навіщо вона [Зося] вибвкала це? Навіщо?* (11 березня [1885], ввечері) (8, с. 89); *Де ти? Скажи, де ти?* (15/1 [1]888) (8, с. 158).

Дуже багаті й різноманітні за своїми стилістичними функціями інтоновані синтаксичні одиниці, відомі під назвою окличних речень. Серед них особливо виразно виділяються конструкції з піднесеною та спонукальною інтонацією. Окличні речення виражають численні художньостилістичні факти мовлення, передають психічний стан людини, її волевиявлення, реакцію на навколишню дійсність, наказово-вольові імпульси, відтворюють якісні оцінки предметів і явищ, заперечення й ствердження, вигуківі та заклично-лозунгові положення, різні види експресії, від урочисто-пафосної до зниженої, зневажливої та ін.

Звичайні розповідні, констатаційні висловлювання набувають особливого підсилення, зміцнення, виступаючи з окличною інтонацією.

Прохання, спонукання до дії – все це знаходить дуже виразну форму в інтонуваннях окличного типу: „*Ти Лорелей! – вигукнув він. – Залишайся зі мною, цілуй мене!*” (15/1[1]888) (8, с. 158); „*До побачення, Зосю! – гукнула я. – Приходь завтра!*” (15 вер[есня, 1884]) (8, с. 56).

Близькі до спонукальних окличні речення, що виражають побажальні заклики, наприклад: *Це буде моя солодка помста. Ох, якби так сталося! Я б не боялася, що кінь спіткнеться і впаде, а... Ох, якби так сталося!* (26 квітня [1885]) (8, с. 95).

Ствердження та заперечення як факти мовлення констатуючого значення й виразності є двома яскравими різновидами також і в інтонаційному відношенні: *О, я прагну чогось вищого! Те, чим я живу, не задовольняє мене. Я хочу мати дітей і виховувати їх!* (11 березня [1885], ввечері) (8, с. 90).

Таким чином, авторська модальність епістолярного тексту передає не лише певну авторську оцінку окремих елементів створюваного автором образу, але й виявляє ціннісну позицію автора через цілісні описувані образи та явища. Саме тому аналіз цієї категорії у тексті такий важливий для сприйняття змістово-концептуальної інформації епістолярного тексту.

Література

1. Крупа М. Лінгвістичний аналіз художнього тексту / Марія Крупа. — Тернопіль : Підручники і посібники, 2005. — 416 с.
2. Потебня А. А. Из записок по русской грамматике / А. А. Потебня. — М. : Учпедгиз, 1958. — Т. 1—2. — 536 с.
3. Сучасна українська літературна мова: Синтаксис / [за заг. ред. І. К. Білодіда]. — К. : Наукова думка, 1972. — 515 с.
4. Телия В. Н. Типы языковых значений. Связанное значение слова в языке / В. Н. Телия. — М. : Наука, 1981. — 302 с.

5. Чобот І. В. Оцінка як функціонально-семантична категорія / І. В. Чобот // Нова філологія. — 2002. — №3. — С. 130—137.
6. Шабат С. Питальне речення як компонент монологічного мовлення / Світлана Шабат // Науковий вісник Чернівецького університету: Збірник наук. праць. Вип. 107. Слов'янська філологія. — Чернівці : Рута, 2001. — С. 116—121.
7. Шерех Ю. Емоції і художня творчість / Ю. Шерех. — К. : Мистецтво, 1983. — 103 с.
8. Кобилянська О. Ю. Слова зворушеного серця : Щоденники; Автобіографії; Листи; Статті та спогади / [Упоряд., передм. Ф. П. Погребенника]. — К. : Дніпро, 1982. — 359 с.